

Ignaciuk Jan

Podlasie i Podlasiacy: (Krótki szkic historyczno-
etnograficzny)

dem ukształtowania geograficznego Podlasie jest niziną pokrytą takimi lasami jak puszcza Białowieska i Knyszyńska oraz lasy Parczewskie i Włodawskie. Ziemia tutaj nieurodzajna, piaszczysta. Z największych rzek należy wymienić takie jak: Bug, Narew, Biebrza i Krzna.

2. Historyczny szkic Podlasia.

Z końcem X stulecia po drugą połowę XIV wieku Podlasie wchodziło w skład staroruskiego państwa - Rusi Kijowskiej, a potem do Księstwa Wołyńsko-Halickiego. Od XIV wieku po drugą połowę XVI stulecia znajdowało się Podlasie pod panowaniem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po podpisaniu unii Polski z Litwą w Lublinie w 1569 r. północne Podlasie przeszło do Korony natomiast południowe, z którego w 1566 r. było utworzone województwo brzeskie zostało w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1795 roku. Od XVIII wieku aż do pierwszej wojny światowej w 1914 roku całe Podlasie wchodziło w skład Rosyjskiego Imperium. Od 1918 r. Podlasie jest częścią nowo narodzonego Państwa Polskiego.

Podlasie jest krainą, gdzie stykały się kultury Słowian i Bałtów oraz gdzie styka się język i kultura trzech bratnich narodów słowiańskich polskiego, ukraińskiego i białoruskiego.

3. Ludność Podlasia i jego historia.

Przed powstaniem państwa polskiego i ruskiego na terytorium Podlasia żyły wschodniosłowiańskie plemiona: Dulibowie, którzy później zaczęły nazywać się ~~Buzami~~ Buzanami a potem Wołynianami i Dregowicze, na północy bałtyckie plemię - Jadźwingowie a na zachodzie Podlasia zachodniosłowiańskie plemię - Mazowszanie, zwane w ukraińskiej gwarze podlaskiej Mazurami, stąd ukraińska ludność Podlasia Polaków nazywa - Mazurami.

Autochtoniczna ludność Południowego Podlasia i Północnego pomiędzy rzekami Bugiem a Narwią jest pochodzenia ukraińskiego, natomiast ludność, która mieszka pomiędzy Narwią a Biebrzą i na wschód od miasta Hajnówka jest pochodzenia białoruskiego.

Historia ludności Podlasia począwszy od Unii Lubelskiej jest tragiczna. Od XVI wieku zaczyna się katynizacja wyznania i polonizacja ukraińskiej i białoruskiej ludności a w pierwszej kolejności jej wyższych warstw - bojarów i szlachty. W XVII stuleciu w rezultacie najazdu ~~szwedzkiego~~ szwedzkiego na Polskę, zwanego potopem, najazdu Siedmiogrodu i Moskwy prawie połowa ludności Podlasia wyginęła albo wymarła z głodu i chorób. W drugiej połowie XIX stulecia panowała na Podlasiu straszna epidemia cholery i tyfusu, od czego wymarło bardzo dużo ludności Podlasia.

Jednym z pozytywnych momentów w historii ludności Podlasia było zniesienie przez carat Rosji w 1861 r. pańszczyzny i nadanie w 1864 r. chłopom ziemi na własność, czego nie odważyły się przedtem zrobić władze magnacko-szlacheckie Polski.

Tragiczną dla ludności Podlasia była I-a wojna światowa, w rezultacie której ewakuowano w głąb Rosji prawie całą ukraińską i białoruską ludność. W 1945-1946 latach deportowano na Ukrainę Radziecką 26.115 osób spośród ludności ukraińskiej Południowego Podlasia. Następnie w 1947 roku wysiedlono przymusowo do byłego województwa olsztyńskiego w ramach t.zw. akcji "Wisła" około 21 tysięcy osób narodowości ukraińskiej z Południowego Podlasia. Po tak zwanej "odwilży" w 1957 roku w pewnej mierze naprawiono wyrządzone krzywdy ludności ukraińskiej Południowego Podlasia. Zezwolono na działalność Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego i działalność amatorskich zespołów artystycznych a także na nauczanie dzieci w szkole języka ojczystego. W latach 1955-1958 z byłego województwa olsztyńskiego na ojczystą ziemię Południowego Podlasia powróciło w przybliżeniu 12 tysięcy osób narodowości ukraińskiej. Obecnie na Południowym Podlasiu według szacunkowych danych i danych prawosławnej diecezji w Lublinie mieszka na Południowym Podlasiu ponad 12 tysięcy mieszkańców wyznania prawosławnego, których można uznać za Ukraińców. Najwięcej Ukraińców mieszka na terenie południowo-wschodnim powiatu Biała Podlaska a najmniej w powiecie parczewskim i włodawskim. W tych ostatnich powiatach po powrocie z wysiedlenia wielu Ukraińców w obawie przed ponownym wysiedleniem porzuciło z prawosławia na rzymsko-katolickie wyznanie i tym samym stali się oni Polakami. Jednym słowem, akcja "Wisła" spełniła tutaj swój cel.

W wyniku polonizacji ruskiej (ukraińskiej) ludności na przestrzeni kilku wieków oto w takich powiatach Południowego Podlasia już teraz nie można spotkać ani jednego Ukraińca (prawosławnego) :

- w zachodniej części powiatu parczewskiego lubelskiego województwa,
- we wschodniej części powiatu Radzyń Podlaski,
- w zachodniej części powiatu Biała Podlaska za wyjątkiem wsi Nosów i Kijowiec,
- w powiecie Łosice województwa mazowieckiego,
- we wschodniej części powiatu Siedlce województwa mazowieckiego i w powiecie Sokołów Podlaski województwa mazowieckiego.

O tym, że na wymienionym terytorium mieszkała kiedyś ludność ukraińska (ruska) świadczą nazwy wsi i miasteczek oraz nazwiska ich mieszkańców. Jako przykład podam, że pod samymi Siedlcami leży wieś Stok Lacki (polski) a kilka kilometrów dalej na zachód Stok Ruski (ukraiński). Jako dowód, że daleko na zachodzie Południowego Podlasia mieszkała kiedyś ludność ruska (ukraińska) podaję za chełmskim greko-unickim "Miesiacesłowom" (kalendarzem) na 1868 rok, który wydała greko-katolicka diecezja w Chełmie, że w powiecie Sokołów Podlaski istniał unicki dekanat, który liczył 10 parafii. Najdalej wysuniętą na zachód parafią greko-katolicką był Horodok (na mapie obecnie Gródek) a jeszcze dalej Seroczyn, ponad

20 km. na zachód od Sokołowa.

Jeżeli chodzi o Północne Podlasie to na terytorium pomiędzy Bugiem a Narwią mieszka według danych szacunkowych obecnie około 100 tysięcy osób ukraińskojęzycznej prawosławnej ludności, która także powoli ulega asymilacji z narodem polskim, a zwłaszcza młodzież i dzieci.

4. Religia ludności.

Ukraińska i białoruska ludność Podlasia była i jest wyznania prawosławnego. Zgodnie z przyjętą tu tradycją według wyznania określa się przynależność narodową: kto prawosławny ten Ukrainiec lub Białorusin a kto jest katolikiem ten jest Polakiem chociaż by nawet i po polsku mówić nie umiał.

Przyjęcie chrześcijaństwa przez ludność Podlasia rozpoczęło się po chrzcie Rusi Kijowskiej w 988 roku, ale pierwsi chrześcijanie byli tutaj już o wiele wcześniej. Na początku XII i XIII stulecia powstały pierwsze cerkwie prawosławne w takich miejscowościach jak: Drohiczyn, Uhrusk, Mielnik, Bielsk, Brańsk, Suraż, Wereszczyn, Wołyn (wg Nestora Wojin) i Horodyszczce. Na początku XIII w. powstała w Uhrusku koło Włodawy diecezja prawosławna, która swoją władzę rozciągała także na Południowe Podlasie. Ziemia Drohiczyńska i Bielska na Północnym Podlasiu podlegały od XIII wieku do 1920 roku władaniu prawosławnego biskupa diecezji Włodzimiersko-Brzeskiej. Ten historyczny fakt wskazuje, że ludność tych ziem miała i ma etniczne, językowe i kulturalne pokrewieństwo z Wołyniem. Po podpisaniu unii religijnej w 1596 roku w Brześciu pomiędzy hierarchią rzymsko-katolicką a częścią hierarchii prawosławnej, prawosławna ludność Podlasia powoli przechodzi na nowo stworzony obrzęd greko-katolicki, zwany potocznie unickim, i podlega papieżowi w Rzymie. Od tego czasu następuje powolny proces katoliczenia i polonizacji ukraińskiej i białoruskiej ludności Podlasia.

W 1875 roku następuje na Południowym Podlasiu skasowanie przez carską Rosję unii religijnej i odnowienie prawosławia oraz krwawe prześladowania "uporstwujuszczych" (upartych) unitów. Pod wpływem rewolucji burżuazyjno-demokratycznej w 1905 roku w Rosji wychodzi tolerancyjny ukaz carski, w następstwie czego ponad 200 tysięcy byłych unitów na Południowym Podlasiu przechodzi z prawosławia na rzymsko-katolickie wyznanie, co było równoznaczne z określeniem ich przynależności narodowej do narodu polskiego.

Takiej straty nie poniosła cerkiew prawosławna na Północnym Podlasiu, bo tutaj cerkiew unicka nie była tak zkatynizowana i spolonizowana, a przedewszystkiem jeszcze w 1839 roku zjednoczyła się ona tutaj z prawosławną cerkwią Rosji.

Poczynając od 1918 r. przechodziła na Południowym Podlasiu t.zw.

"rewindykacja" cerkwi prawosławnych a w 1938 r. przeszła akcja rujnowania (burzenia) cerkwi, w rezultacie czego ludność prawosławna Południowego Podlasia i Chełmszczyzny straciła 340 swoich cerkwi na 389 istniejących w 1914 roku. Na Południowym Podlasiu czyli w powiatach Biała Podl., Włodawa i Radzyń Podlaski w 1938 r. zniszczono 18 cerkwi prawosławnych i 5 kaplic. Obecnie na Południowym Podlasiu istnieje 18 parafii prawosławnych (lubelskie województwo), które wchodzi do działającej tutaj od 1989 roku Lubelsko-Chełmskiej diecezji prawosławnej z siedzibą w Lublinie.

We wsi Kostomłoty w powiecie Biała Podlaska istnieje od 1930 roku katolicka cerkiew wschodniego obrządku jako świadek kolejnej próby Rzymu i rządu polskiego skatoliczenia i spolszczenia ludności ukraińskiej Podlasia, jako świadek wprowadzenia t.zw. "rządowej unii".

Odwrotnie na Północnym Podlasiu Cerkiew prawosławna i ludność prawosławna nie zaznała w swojej historii tyle cierpień, nieszczęść i grozy co na Południowym Podlasiu. Istnieje tu obecnie (podlaskie województwo) dwie prawosławne diecezje: Białostocko-Gdańska i Warszawsko-Bielska, które liczą 92 parafie prawosławne. Można powiedzieć, że jest tutaj największe skupienie ludności prawosławnej i cerkwi, jeżeli weźmiemy pod uwagę całe terytorium Polski.

5. Język ludności.

Językiem ludności Podlasia, która mieszka na jego terytorium, które ciągnie się od Włodawy i Ostrowa Lubelskiego na południu aż po rzekę Narew na północy w województwie podlaskim jest dialekt ukraiński, zwany przez językoznawców ukraińskich nadbużno-poleskim a przez polskich językoznawców - podlaskim. Ten dialekt wchodzi w skład północnego (poleskiego) narzecza języka ukraińskiego. Północna granica podlaskiego dialektu ukraińskiego została potwierdzona naukowymi badaniami oraz językoznawczymi mapami Polskiej Akademii Nauk. Ukraiński dialekt podlaski poza Narwią i na wschód od miasta Hajnówki miesza się z dialektem białoruskim. Ukraiński dialekt ludności Podlasia dzieli się na wiele odrębnych gwar.

Można powiedzieć, że co druga-trzecia wieś rozmawia (rozmawiała) tutaj inną gwara. Jednak wszystkie podlaskie ukraińskie gwary można połączyć w zasadzie w cztery grupy gwar, a mianowicie: żuhowicka, poliwicka, chmacka i archaiczne. Grupa żuhowickich gwar ciągnie się pasem spod Włodawy ponad Bugiem aż do wsi Łęgi (w gwarze- żuhý) za Terespołem nad Bugiem. Ta grupa gwar jest najbliższa do współczesnego literackiego języka ukraińskiego. Występuje w niej zasadniczo właściwy językowi literackiemu ikawizm (wymiana o i e z i, jak na przykład - wił - wołá, szist-szestý (sześć)). Grupa poliwickich gwar leży dalej na zachód ^{od} gwar żuhowickich na Południowym Podlasiu oraz zajmuje szeroki pas ponad granicą Polski z Białorusią od Mielnika nad Bugiem aż za Dubicze Cerkiewne koło Hajnówki na Północnym Podlasiu.

Gwary tej grupy są średnio miękkie. Bezokoliczniki w nich kończą się na -ty (rob^yty) a czasowniki w liczbie mnogiej pierwszej i drugiej osoby na -li albo na -ly (chod^yli, chod^yly). Nie występuje tu ikawizm, chociaż w niektórych wsiach koło Milejczyc, Czeremchy i Kleszczel w województwie podlaskim można spotkać początki jego zatrzymanego rozwoju. Charakterystycznym zjawiskiem w poliwickich gwarach jest występowanie dyftongów : uo i ie albo ye, jak na przykład: ku^oń, sieno, horye^ełka (gorzałka) itp.

Gwara chmacka występuje w b. powiecie włodawskim na zachód od gwary poliwickiej. Ciągnie się ona pasem od wsi Rusiły gm. Podedwórze w obecnym powiecie parczewskim czyli od północy aż do wsi Górki gm. Sosnowica w powiecie Parczew i do wsi Brus Stary powiatu włodawskiego na południu. Ta gwara jest spokrewniona z gwarą poliwicką, ale ma ona swoiste cechy. Występuje tu dyftong uo i wśród starszych ludzi dyftong ie tak jak w gwarze poliwickiej. Jest ona starodawną gwarą tak jak archaiczne gwary wysunięte najdalej na zachód. Charakterystyczną cechą gwary chmackiej jest to, że nosiciele tej gwary mówią: chod^ylichmo albo rzadziej chod^yliśmo a nie my chod^yli. Stąd ich gwarę sąsiedzi nazwali ch^wacką a nosiciele li gwary Chmakami. Także charakterystycznym dla tej gwary jest to, że mężczyzna mówi: chod^yw -em a nie ja chod^yw, a kobieta mówi: chod^yła - m a nie ja chod^yła. Występują tu też inne odmienności odnośnie do gwary poliwickiej i łuhowickiej.

Archaiczne gwary ukraińskie są wysunięte najdalej na zachód oraz północny zachód od Bugu i granicy Polski z Białorusią. Na zachodzie stykają się one z polską gwarą mazurską a na północy poza Narwią i na ~~zachód~~ wschód od Hajnówki z białoruskimi gwarami. Zajmowały one kiedyś ogromne terytorium ale ponad 100 i więcej lat temu wstecz powymierały a na ~~ich~~ ich podstawie powstał swoisty polski dialekt podlaski. Gwary archaiczne żyją jeszcze w województwie podlaskim na terytorium pomiędzy Bielskiem Podlaskim a Hajnówką a rzeką Narwią na północy. Na takim terytorium jak: na zachód od Parczewa, na wschód od Radzyna Podlaskiego, na wschód od Międzyrzecza Podlaskiego, naokoło Białej Podlaskiej oraz od niej na zachód, w okolicach miasta Łosice, na zachód od Siemiatycz i Drohiczyna, na południe i wschód od Brańska, na południe od Suraza w województwie podlaskim a także na wschód od Siedlec i na północny wschód od Sokołowa Podlaskiego oraz na zachód za Sokołowem w województwie mazowieckim ukraińskie gwary archaiczne są już dawno martwe.

Grupa ukraińskich gwar archaicznych charakteryzuje się miękkością, i dyftongami: uo, ie i ye, chociaż w niektórych gwarach może występować takie zjawisko, że dawne długie o nie zdążyło przejść w dyftong uo. Nie ma tu w zasadzie nachylenia wymowy samogłoski o do u jak w gwarze łuhowickiej. poliwickiej i chmackiej czyli t.zw. ukania.

Bezokoliczniki w grupie tych gwar kończą się na -ti (robíti albo robýti) a czasowniki w liczbie mnogiej czasu przeszłego na -li (chodíli albo chodýli). W archaicznych a także w poliwickich gwarach ukraińskich Północnego Podlasia występują pewne odmienności w stosunku do gwar Południowego Podlasia jak na przykład: zamiast miękkiego ogólnoukraińskiego zakończenia -t w czasownikowych słowach czasu teraźniejszego występuje twarde -t, jak na przykład: róbjat zamiast roblať, chódyt czy chódiť zamiast chódyť, a także mówi się tu: sztó zamiast szczo (co), kob zamiast szczob (ażeby), býti (býty) i byw zamiast búty i buw (być, był). Chcę nadmienić, że w archaicznych gwarach Południowego Podlasia występuje też w zakończeniach czasowników czasu teraźniejszego twarde -t i czasownik býti zamiast búti.

Na zakończenie zagadnienia językowego chcę dodać, że sama ludność ukraińska swój język nazywa "ruskim", "prostym", "naszym" a niektórzy też "chachłackim". Ci ostatni nawet nie wiedzą, że ta nazwa jest obraźliwa i poniżająca godność człowieka, bo powstała jak przymiotnik od przezwiska "chachół"i, które nadali Ukraińcom Rosjanie, a następnie od nich to przezwisko przyjęli Polacy.

6. Zagadnienie etnografii i folkloru Południowego Podlasia.

Ukraina pod względem etnograficznym dzieli się wyraźnie na dwie strefy: północną i południową. Podlasie jest najdalej wysuniętą na zachód częścią północnej strefy.

Występują tu właściwe dla północnej strefy oto takie etnograficzne zjawiska: socha, brona z drewnianymi zębami osadzona na poprzecznicach z grubych gałęzi drzewa, hołoble z dużą do zaprzęgu koni do woza, jarzmo kulkowe do zaprzęgu wołów (krów), cepy bezpośrednio wiązane, chaty zbudowane z drewna na zrąb i węgieł, krosna (warsztaty tkackie) prostej konstrukcji, kołowrotek łopatkowy (w gwarze kowrítok albo kowruótok), stępa cylindryczna, białe nakrycie głowy u kobiet(chustka albo płat płótna, zawijka czyli namitka), postoły z łyka (łapcie), wąskie spodnie (w gwarze - nahawýci), koszula lniana na wypuska u mężczyzn, długa świtka (siermiega) zwana sukmanem, prosta ornamentyka geometryczna z przewagą koloru czerwonego i czarnego albo czerwonego i sinego (granatowego) na białym tle oraz pisanki ozdobione wzorami geometrycznymi, mało kolorowe w stosunku do strefy południowej, jak na przykład: huculskich pisanek. Należy dodać, że wiele zjawisk etnograficznych północnej strefy Ukrainy, w tym zjawisk, które występują na Południowym i Północnym Podlasiu przybliżają się do typowo białoruskich albo nawet mają wiele wspólnych cech tych dwóch spokrewnionych z sobą, bratnich narodów.

Bardzo bogaty i oryginalny jest folklor, który na przestrzeni od niepamiętnych czasów swego istnienia stworzyła ludność ukraińska Podlasia.

Folklor - to inaczej mówiąc - twórczość ludowa, która dzieli się na materialną twórczość ludową, społeczną kulturę ludową (zwyczaje, obrzędy, wierzenia, medycyna ludowa) i duchową twórczość ludową.

Pod pojęciem duchowa kultura ludowa (twórczość) rozumiemy:

- 1) ustną twórczość ludową albo inaczej poetycką twórczość ludową, do której wchodzi pieśni ludowe, bajki, przysłówia, zagadki, legendy, opowiadania itp,
- 2) muzykę ludową, 3) widowiska (przedstawienia), 4) tańce ludowe,
- 5) sztukę ludową w takich rodzajach jak: malarstwo, rzeźbiarstwo, tkactwo, plecionkarstwo, haft ludowy, sztuka stosowana czyli ozdabianie strojów ludowych, wyrobów domowych a także inne artystyczne wytwory pracy ludzkiej.

Jeżeli chodzi o kulturę materialną (twórczość) ukraińskiej ludności Podlasia to z najbardziej charakterystycznych etnograficznych zjawisk należy wymienić takie: Występują (występowały) tutaj charakterystyczne chaty z przyczółkami i z niszami oraz dwu- albo trzyspadowymi dachami, pokryte słomianą strzechą, zbudowane z drewna na zrąb i węgieł. W chatach frontony, okiennice i ganki są przyozdobione ~~plask~~ rzeźbą. Chaty podlaskie etnografowie zaliczają do najpiękniejszych w Polsce. Występują (występowały) tutaj stodoły (w gwarze - kłunie), chlewy i obory z dachem czterospadowym, pokrytym słomianą strzechą, zbudowane z drewna (dylów czyli brusów) na zrąb i węgieł. Charakterystyczne dla Podlasia są (były) wiatraki t.zw. "koźlaki", które obracają się całością na jednym słupie. Również na uwagę szczególną zasługują drewniane, pounickie cerkwie trójdzielne z dzwonicami, zbudowane z modrzewiu.

Swoiste jest także wnętrze chaty podlaskiej a także sprzęt domowy. Na uwagę zasługują wielkie piece chlebowe, na których kiedyś podczas mrozów mogła spać cała rodzina, również koło pieca przypiecki zwane "zapykami", które służyły do spania, piece kuchenne z wielkim okapem zwanym tutaj "búndurom" albo "búndyrom" i z "fajerkami" oraz piece do ogrzewania chat t.zw. "hrúby" albo "hrúbki".

Bardzo ciekawe jest również domowe i gospodarskie wyposażenie i umeblowanie podlaskiej chaty, które wyrabiali sami mieszkańcy wsi z drewna, łązy i słomy, jak na przykład: stoły na "krzyżakach", ławy, półki (połyci) na naczynia, drewniane wiadra i cebrzyki oraz cebrzyki na pomyje i jedzenie dla świń zwane "rískamy", beczki do przechowywania słoniny i mięsa solonego t.zw. "bodnie", niecki, beczki, malowane skrzynie i kufry zwane "sundukamy", w których przechowywano odzież, charakterystyczne "stużki" różnych rozmiarów, plecione ze słomy i łąziny (małe z nici i słomy), które służyły do zbierania jagód i przechowywania zboża, kaszy, grochu itp, "króbkí" ("korobký") plecione ze słomy i łązy, które

służyły do siania zboża ręką, koszyki, koszałki (w gw. "koszeli"), wasągi zwane "kélniamy" oraz inne.

Dla ludności, która mieszka nad Bugiem ~~xxx~~ oraz nad innymi rzekami i jeziorami charakterystyczne jest rybactwo z własnej roboty przyrządami jak: wiersze (w gwarze - werszky), kłomle, niewody, żaki, ości, łódki zwane "krýpamy" i inne.

Jednak najbardziej charakterystyczną cechą etnograficzną ludności ukraińskiej Podlasia, która odróżnia ją od innych regionów Polski jest strój ludowy. Według "Atlasu polskich strojów ludowych" Janusza Swieżego wśród ludności ukraińskiej występuje tu w zasadzie trzy rodzaje kobiecego stroju ludowego:

1) Włodawski, który charakteryzuje się tym, że wszystkie jego elementy są poszyte z białego lnianego ⁹⁹ płótna i są ozdobione czerwono-czarnym (granatowym) tkackim haftem t.zw. pereborami i przypomina on stroje ludowe ludności Polesia. Ja natomiast odmianę podlaskiego stroju ludowego nazywam chmackim, bo nosiła go etnograficzna grupa zwana Chmakami. Nie można tej odmiany nazywać włodawską, bo etnograficzna grupa Łuhowików, która mieszka ponad Bugiem od Włodawy do miasteczka Sławatycze i etnograficzna ~~grupa~~ grupa Poliwików, która mieszka dalej na zachód od Łuhowików granicząc na zachodzie z Chmakami nosiła nadbużańską odmianę podlaskiego stroju ludowego.

Kobiety w chmackiej odmianie nosiły w święto na głowie ozdobione pereborami po brzegach białe lniane płaty a dziewczęta ręczniki z pereborami t.zw. zawijki (namitki) a także wzorzyste chustki t.zw. szalanówki ("szalanuówki"). Nadmieniam, że chustki-szalanówki dziewczęta nosiły w ostatnim okresie t.j. w okresie międzywojennym. Kobiety i dziewczęta nosiły w święto i niedzielę białe koszule ozdobione pereborami i poszyte z białego lnianego płótna spódnice ozdobione w dole też pereborami, zwane "chwartuchamy" oraz lniane białe zapaski zwane "chwartuszkamy" również ozdobione w dole pereborami a w okresie zimowym samodziałowe wełniane spódnice, przeważnie jednego bordowego lub zielonego koloru, pomarszczone wzdłuż w wąskie pasy (fałdy), w dole ozdobione, zwane "búrkamy"9).

2) Nadbużański, który charakteryzuje się również białą lnianą lnianą koszulą ozdobioną czerwono- czarnymi (sinymi) pereborami, poszytą z wytkanego na warsztacie płótna, spódnicą w kolorowe, szerokie i wąskie pasy, z przewagą koloru czerwonego, poszytą z wytkanego na krosnach lnianego płótna, zwaną "chwartuchóm" oraz wełnianą spódnicą, zwaną "randakiem" w szerokie i wąskie pasy na przemian a także zapaską ("chwartuszkóm") z wytkanego na warsztacie wełnianego płótna w poprzeczne albo podłużne pasy (szerokie i wąskie na przemian, z przewagą koloru czerwonego lub zielonego). Występowały tutaj również spódnice z wełny, tkane na lnianej

osnowie, które nazywali "pýchulamy" albo "búrkamy". W nadbużańskiej odmianie dziewczęta w święto i niedzielę nakładały na głowę "czółko" ozdobione różnokolorowymi wstążkami, zwanymi "kytájkamy" a później nosiły wzorzyste, kupione w mieście chustki t.zw. "szalanówky" zaś kobiety w święto nosiły na głowie "kymbáčky" a na nich czepce, zwane "kaptúramy". W powszednie dni kobiety i dziewczęta chodziły w chustkach. Nadbużańska odmiana podlaskiego stroju ludowego przypomina wołyński strój ludowy.

3) Radzyński, który jest podobny do nadbużańskiego, ale ~~xx~~ jest mniej ozdobny (koszule nie mają pereborów) a kolory spódnic i zapasek są ciemniejsze niż nad Bugiem.

We wszystkich trzech odmianach strojów kobiety nosiły gorsety, które były w rozmaity sposób przyozdobione kolorowymi nićmi i cekinami, w zimie nosiły kabaty i brązowe (bure) świtki zwane "sukmánamy" oraz kożuchy także rozmaicie ozdabiane kolorowymi nićmi. W chmackim stroju kobiety nie nosiły kbatów.

Według "Atlasu polskich strojów ludowych. Strój podlaski. (Nadbużański)", który opracował Janusz Swieży, na terytorium pomiędzy Międzyrzeczem Podlaskim a Białą Podlaską szerokim klinem na dziesięć - piętnaście kilometrów od Buga wchodził strój mazurski. Jednak we wszystkich wsiach, gdzie pomiędzy mazurskimi (szlacheckimi) były wsie ukraińskie, jak np. Dokudów koło Białej Podlaskiej kobiety nie nosiły mazurskiego stroju. Występował tu swoisty ukraiński strój ludowy, który łączył elementy stroju chmackiego i nadbużańskiego.

Jeżeli chodzi o męski strój ludowy to był on prawie na całym Podlasiu jednakowy. Mężczyźni latem chodzili w białych, wąskich spodniach (w gw. "~~na~~ nahawýciach"), we lnianej białej koszuli na wypusk (święteczna koszula i święteczne białe spodnie były ozdobione pereborami) i podpasywali się czerwoną krajką, na nogach mieli postoły z żyka wierzby lub lipy a na głowie kapelusz słomiany. Natomiast zimą mężczyźni nakładali czarne, samodziałowe, wełniane wąskie spodnie ("nahawýci"), odziewali brunatną świtkę czyli "sukmán" albo kożuch, wzuwali się w buty z cholewami a na głowę nakładali czapkę ze skóry baraniej.

Odnośnie materialnej twórczości ludowej ukraińskojęzycznej ludności Północnego Podlasia to ma ona bardzo dużo wspólnego z twórczością Południowego Podlasia a zwłaszcza w dziedzinie budownictwa drewnianego, wyposażenia domowego, narzędzi rolniczych itp. Również jest wiele wspólnych cech odnośnie stroju ludowego, ale to zagadnienie jak dotąd nie zostało na Północnym Podlasiu gruntownie zbadane. Według mnie strój ludowy ukraińskojęzycznej ludności, która mieszka pomiędzy Bugiem a Narwią jest swego rodzaju strój ludowy nadbużański.

Z dziedziny społecznej kultury ludowej ukraińskiej ludności Podlasia na szczególną uwagę zasługują rodzinne i doroczne ludowe zwyczaje i obrzędy. Z obrzędów rodzinnych najbogatszy i najbardziej oryginalny jest obrzęd weselny, w którym pozostały najstarsze zwyczaje, obrzędy i pieśni, powiązane z poszczególnymi obrzędami weselnymi. Z dorocznych zwyczajów i obrzędów wydzielają się bożonarodzeniowo-noworoczne zwyczaje i obrzędy, wielkanocne i wiosenne, w których pozostało również wiele elementów z doby słowiańskiej.

Weselny obrzęd ludności, która mieszka pomiędzy Bugiem a Narwią na Północnym Podlasiu posiada swoje osobliwości, ale w pewnej mierze jest podobny do obrzędu weselnego ludności Południowego Podlasia. Natomiast doroczne zwyczaje i obrzędy ludności Podlasia, która mieszka po dwóch stronach średniego Bugu nie mają w zasadzie żadnych odmienności.

Duchowa kultura ukraińskiej ludności Podlasia jest bogata, oryginalna i ma sporo niepowtarzalnych osobliwości. Na szczególną uwagę zasługuje wielkie bogactwo pieśni ludowych, z których najbardziej oryginalnymi i niepowtarzalnymi w innych regionach Ukrainy są pieśni weselne, pieśni wiosenne ("wesniánky"), pieśni rekruckie oraz pieśni "pyłypiwczani" i "petrywczani" (od nazwy postów prawosławnych), które to ostatnie w istocie są pieśniami rodzinno-obyczajowymi. Wielka szkoda, że poza dziesiątkiem pieśni weselnych poetycka twórczość ludowa Podlasia nie stała się dotąd dorobkiem ogólnoukraińskiej kultury i nie weszła do skarbnicy ludowej kultury Ukrainy.

Spośród sztuki ludowej Podlasia najbardziej charakterystyczne jest tkactwo i sztuka użytkowa. Tkactwo jest najbardziej rozwiniętą i upowszechnioną sztuką na Podlasiu w porównaniu do innych regionów Polski a nawet Ukrainy. Na szczególną uwagę zasługuje cudowna ornamentyka i kolorystyka takich tkackich artystycznych wytworów jak:

tkane ze lnu i ozdobione pereborami koszule, ręczniki, obrusy (w gwarze "nastíłnyky" albo "nastuółnyky"), zapaski ("chwartuszky") i spódnice ("chwartuchy") tkane ze lnu oraz z lnu i wełny, t.zw. "płéteni" i "perebírani" płachty (w gwarze - rádna), tkane z wełny w szerokie i wąskie różnokolorowe pasy kilimy (w gwarze - "dywany"), tkane z lnu w szerokie i wąskie na przemian pasy z przewagą koloru czerwonego i czarnego spódnice t.zw. "chwartuchy", tkane ze lnu spódnice t.zw. "kratówki" (w kraty), tkane z wełny w szerokie i wąskie na przemian pasy z przewagą koloru czerwonego i czarnego albo zielonego i czarnego spódnice t.zw. "randaký", tkane z wełny jednokolorowe spódnice: bordowe, ciemnozielone, ciemnolilowe, ciemnogrnatowe i czarne, zwane "búrkamy" albo "pyhúlamy" a także tkane z wełny w różnokolorowe poprzeczne albo podłużne pasy zapaski, zwane "chwartuszkamy", z czego niektóre są ozdobione pereborami.

Najbardziej swoistym i niepowtarzalnym dla Podlasia są perebory czyli sposób ozdabiania stroju kobiecego i świątecznych koszul i spodni mężczyzn a także ręczników, obrusów i innych tkackich wyrobów domowego użytku. Na podlaskich pereborach występuje w zasadzie geometryczna ornamentyka z przewagą koloru czerwonego i czarnego (granatowego) na białym tle. Trafia się również, przedewszystkim "na Chmakach", w niewielkich rozmiarach kolor zielony i inne kolory. Ten oryginalny tkacki ornament-perebory, zwany też gdzieś "wýbory", "peretyky" i "pasamóny" występował kiedyś w całej północnej i wschodniej Europie.

Charakterystyczną i szeroko rozwiniętą sztuką ludową na Podlasiu jest jeszcze dotąd plecionkarstwo, którego przejawem są wyroby ze słomy, łoży i kory brzozy jak np.: "króbki" ("korobky", "stużki" ("stużky"), koszyki, koszażki, kołyski, kapelusze i inne.

Na pewną uwagę zasługuje również garncarstwo, a szczególnie swoiste siwe dzbanki, zwane na Południowym Podlasiu "hładyszkamy" a na Północnym - "hładunkami", donice, zwane "wértiachamy" lub "makítramy" ("makúótramy"), różne dzbanki polewane, miski oraz inne wyroby z gliny.

Tkactwo, plecionkarstwo i garncarstwo jest także charakterystyczne dla ukraińskojęzycznej ludności Północnego Podlasia. Zważaszczą tkactwo ludowe jest tutaj bardzo rozpowszechnione a płachty ("rádna") i kilimy wykazują się wielkim mistrzostwem i pięknnością. Jednak oryginalna technika ozdabiania strojów ludowych pereborami na tym terenie jest mało znana a w niektórych wsiach nie miała swego zastosowania.

Należy stwierdzić, że sztukę ludową ludności ukraińskojęzycznej Podlasia wzbogaca polską kulturę ludową, czego dowodem jest wystawianie wytworów sztuki ludowej tej ludności w wielu muzeach Polski.

7. Zagadnienie kultury i oświaty ukraińskiej ludności Podlasia.

Ludność ukraińska Podlasia dała bardzo mały wkład w ogólną kulturę narodu ukraińskiego nie biorąc pod uwagę kultury ludowej, która mimo wszystko jest nieodłączną częścią ogólnoukraińskiej kultury. Stało się to z prostej przyczyny. Na Podlasiu nie było ukraińskich szkół i dlatego ludność nie umiała czytać i pisać w ojczystym języku. Małą częśćką do kultury ukraińskiej wniosły takie osoby z Południowego Podlasia jak Aleksander Hawryluk, poeta i pisarz ze wsi Zabłocie w powiecie Biała Podl. i Mikołaj Janczuk, etnograf, uczonec i pisarz ze wsi Kornica powiatu Biała Podlaska. Pisał on wiersze ojczystą archaiczną gwara ukraińską. Napisał kilka sztuk w ukraińskim języku literackim, które były wystawiane w teatrach Ukariny. Do największych jego osiągnięć należy zaliczyć rozprawę naukową pod tytułem: "Małorusskaja swadba w Kornickom prichodie Konstantynowskogo ujezda Siedleckoj gubernii, po sobranym liczno materiałami s notami". Mikołaj Janczuk wniósł również niemały wkład w kulturę i nau-

-kę bratniego narodu białoruskiego. Także podczas niemieckiej okupacji i zaraz po wyzwoleniu Polski były tutaj małe wpływy ukraińskiej świadomości narodowej i kultury. Współżycie polskiej i ukraińskiej ludności było tu przez cały czas przyjazne i dobrosąsiedzkie. Podczas niemieckiej okupacji i zaraz po wyzwoleniu na terytorium Podlasia nie było bratobójczych walk pomiędzy polską a ukraińską ludnością. Działał tutaj krótko tylko jeden niewielki oddział Ukraińskiej Powstańczej Armii, który przybył zza Bugu. Nie znalazł on należytego poparcia ze strony ukraińskiej ludności. Świadomość narodowa zaczęła tu przychodzić razem z polityczną świadomością dopiero co po Rewolucji Październikowej w Rosji. Ani w interesach samowładnej Rosji ani w interesach szlacheckiej i międzywojennej Polski nigdy nie leżało, ażeby wśród ludności Podlasia wzrastała ukraińska świadomość narodowa, a odwrotnie te państwa zawsze prowadziły tutaj politykę asymilacji i denacjonalizacji ukraińskiej ludności. Pewną świadomością narodową na Południowym Podlasiu wniosło towarzystwo oświatowe "Ridna Chata", które działało w niektórych wsiach do czasu jego likwidacji przez sanacyjne władze Polski w 1930 roku.

W pięćdziesiątych i sześćdziesiątych latach XX wieku były gdzieś gdzie na Południowym Podlasiu próby narodowego i kulturalnego odrodzenia wśród ludności ukraińskiej. Działały tu ukraińskie amatorskie zespoły artystyczne a Ukraińskie Społeczno-Kulturalne Towarzystwo prowadziło tutaj swoją działalność, ale z obiektywnych i subiektywnych przyczyn działalność ta upadła. Obecnie na Południowym Podlasiu nie działają ~~arty-~~ artystyczne amatorskie zespoły i nie istnieją ukraińskie narodowe organizacje.

Natomiast na Północnym Podlasiu sytuacja w tej dziedzinie jest na sto procent lepsza. Staraniem grupy Ukraińców powstał w 1990 roku w Bielsku Podlaskim Podlaski Oddział Zjednoczenia Ukraińców w Polsce. Oddział ten w 1992 roku na zjeździe przekształcił się w Związek Ukraińców Podlasia z siedzibą w Bielsku Podlaskim.

Związek Ukraińców Podlasia prowadzi na terenie pomiędzy Bugiem a Narwią aktywną działalność. Co roku organizuje wiele imprez kulturalnych, z których do najbardziej popularnych należy zaliczyć "Pidlaśku osiń". Na Północnym Podlasiu wśród ukraińskojęzycznej ludności działa wiele artystycznych zespołów amatorskich, których występy cieszą się wielkim powodzeniem wśród miejscowej ludności. Do najbardziej popularnych należy zaliczyć dziecięcy zespół "Ranok" w Bielsku Podlaskim, w którego repertuarze znajduje się wiele miejscowych pieśni ukraińskich.

Już ponad dziesięć lat są nadawane w Białymstoku radiowe audycje ukraińskie dla miejscowej ludności. Ponad pięć lat są nadawane również w Białymstoku audycje telewizyjne w języku ukraińskim. Ukraińskie radiowe i telewizyjne audycje cieszą się wielkim zainteresowaniem wśród miejscowej ludności.

Również już od kilku lat jest prowadzone w Bielsku Podlaskim i Czeremszym nauczanie dzieci języka ukraińskiego.

Od 1991 roku wychodzi w Bielsku Podlaskim dwumiesięcznik "Nad Buhom i Narwoju", w którym są drukowane artykuły w języku ukraińskim i polskim. Cieszy się on dużą poczytnością nie tylko wśród ludności Północnego Podlasia, ale również wśród Ukraińców w Polsce i poza jej granicami. W przeciągu dziesięciu lat wyrosło tu spore koło ukraińskiej inteligencji, która szerzy świadomość narodową wśród miejscowej ludności.

Od 1983 roku istnieje tu niewielka grupa poetów, która pisze swoje wiersze w ukraińskim języku literackim i w ojczystej gwarze ukraińskiej. Do nich należy zaliczyć Jana Kiryziuka, działacza społecznego, zastępcę przewodniczącego Z.GŁ. ZUP-u, wiceburmistrza miasta Bielsk Podlaski, który wydał trzy zbiorki poezji: "Mojíj bałkiwszczýni", "Smak jáhody ožýny" i "Na dorózi iz krynýci", Jerzego Hawryluka, historyka, redaktora czasopisma "Nad Buhom i Narwoju", który wydał zbiorek wierszy "Hółosy z Pidliászsza" oraz kilka historyczno-etnograficznych książek, Zofię Saczko, która wydała kilka zbiorków wierszy ojczystą gwarą ukraińską wsi Wólka koło Orli w powiecie Bielsk Podlaski, ale białoruskim alfabetem, między innymi: "Nad dniom pochíłana" i "Paémy", Jerzego Traczuka, który wydał zbiorek poezji p.t. "Rájski dwéři", Eugenię Żabińską i innych.

Należy stwierdzić, że wiele mieszkańców ukraińskojęzycznej ludności nie utożsamia się z ukraińską nacją, a bardzo często określa swoją narodowość jak: "ruski", "tuteszni", "prawosławny" a nawet "chachoł". Wielu z nich oficjalnie, w urzędowych papierach, podaje swoją narodowość jako polską płacząc przynależność narodową z obywatelstwem. Natomiast sporo obywateli spośród ~~ukraiński~~ ukraińskojęzycznej ludności Północnego Podlasia podaje oficjalną swoją przynależność narodową do białoruskiej nacji, co ma pewne swoje usprawiedliwienie z przeszłości i ze współczesności.

Większość oświeconych i utalentowanych Podlasiaków tworzyła i tworzy dla dobra kultury polskiego narodu. Do kultury polskiej wnieśli pewien wkład tacy Podlasiacy-Polacy, ukraińskiego pochodzenia jak:

- Adam Weremczuk ze wsi Dołhobrody w pow. Włodawa, Michał Prokopiuk ze wsi Rozbitówka w pow. Biała Podlaska i Włodzimierz Naumiuk (prawosławny) ze wsi Kaniuki nad Narwią województwa podlaskiego - rzeźbiarze ludowi,
- Bazyli Albiczuk (prawosławny) ze wsi Dubrowica Mała w pow. Biała Podl.
- i Adam Pawlik ze wsi Sosnówka byłego włodawskiego powiatu a obecnie pow. Biała Podlaska - malarze ludowi,
- Kajetan Sawczuk ze wsi Komarno koło Janowa Podlaskiego, w powiecie Biała Podlaska - poeta ludowy,

- Albin Bobruk ze wsi Rzeczyca koło Międzyrzecza Podlaskiego, byłego Radzyńskiego powiatu, obecnie pow. Biała Podlaska - pisarz,
- Stefan Sidoruk ze wsi Stawki koło Włodawy - poeta ludowy i pisarz. Drukował swoje wiersze w czasopismach polskich i ukraińskich m.in. w "Twórczości ludowej". Wydał zbiorek opowiadań ludowych p.t. "Nadbużańskie opowieści". Pisze także wiersze w języku ukraińskim. Wydał swój zbiorek wierszy p.t. "Nad Buhom". Ostatnio przygotował do druku zbiorek nowych wierszy p.t. "Promynannia" (Przemijanie), który liczy 50 stron maszynopisu. Jest on także malarzem ludowym. Wystawiał swoje obrazy w Chełmie i we Włodawie.
- Aleksander Oleszczuk ze wsi Kolembrody w pow. Radzyń Podlaski - folklorysta i etnograf,
- Janina Trociuk ze wsi Wiryki włodawskiego powiatu - tkaczka ludowa,
- Jan Dudyk ze wsi Dołhobrody w pow. Włodawa - plecionkarz oraz wielu innych.

O ukraińskiej kulturze na Południowym Podlasiu zaświadczenia takie zabytkowe pounickie cerkwie jak: w Ortelu Królewskim, Kodeńcu, Witulinie, Hannie, Horodyszczach, Holi i Paszenkach, pounicka katedra w Białej Podl., prawosławne cerkwie w Kodniu i Terespolu oraz kompleks prawosławnego monasteru w Jabłecznej powiatu Biała Podlaska z dwoma drewnianymi cerkiewkami nad Bugiem.

8. Zagadnienie politycznej i narodowej świadomości.

Świadomość narodowa do ukraińskiej ludności Podlasia zaczęła przenikać tylko-no po I-ej wojnie światowej. Ludność Podlasia zawsze stała po stronie postępowych i rewolucyjnych sił Rosji i Polski. W okresie międzywojennym wielu Podlasiaków brało udział w ruchu rewolucyjnym, a ~~wła-~~ właśnie byli członkami takich partii politycznych jak: "Selrob-Jednist", "Hromada", "Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy", "Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi" i "Komunistyczna Partia Polski". Podczas niemieckiej okupacji ludność ukraińskojęzyczna Podlasia brała masowo udział w niesieniu pomocy jeńcom radzieckim oraz wielu Podlasiaków walczyło w szeregach oddziałów partyzanckich - polskich i radzieckich. Również rdzenna ludność polska Podlasia uczestniczyła w akcji pomocy jeńcom radzieckim i brała udział w walce z niemieckim okupantem. Do wojny w 1939 r. na Podlasiu nie działały żadne ukraińskie t.zw. nacjonalistyczne organizacje.

Współczesny stan świadomości narodowej ukraińskiej ludności Podlasia ma swoje obiektywne przyczyny w tragicznej jego historii oraz w politycznych i administracyjnych wydarzeniach, które miały miejsce w ⁺czterdziestych i pięćdziesiątych latach XX-go stulecia.

Na stan świadomości zaważyły m.in. takie czynniki jak: oderwanie ludności ukraińskiej Podlasia od swojej ojczyzny- Ukrainy, wpływy języka i kultury narodu polskiego i rosyjskiego, asymilacja i denacjonalizacja prowadzona przez rządy Polski i Rosji, zastosowanie w stosunku do ludności ukraińskiej Południowego Podlasia w 1947 r. odpowiedzialności zbiorowej (akcja "Wisła") przez rząd PRL, przejawy do 1990 roku narodowej, kulturalnej, językowej i religijnej nierównoprawności ukraińskiej mniejszości narodowej w Polsce a także pewne przejawy dyskryminacji Ukraińców.

9. Charakterystyczne cechy ~~Wkrx~~ Podlasiaków.

Wśród ludności ukraińskiej Podlasia pod względem antropologicznym przeważa słowiański typ człowieka. Podlasiak jest przeważnie okrągłolicy, krępej budowy ciała, czarniawy, chociaż trafiają się także blondyni. Do najładniejszych typów wśród Podlasiaków należy zaliczyć ludzi ze smagłym licem, z czarnymi włosami i niebieskimi oczyma. Bardzo nieprzychylną charakterystykę o Podlasiakach dał znany polski etnograf Oskar Kolberg w swojej książce p.t. "Chełmskie", część I-a, strony 15-43. Cytuje on opisy o Podlasiakach znanych polskich etnografów Gołębiowskiego i Wójcickiego. Z tych opisów przytoczę po kilka zdań: "Rusin (z powiatu Białskiego) bywa pospolicie śniadej twarzy, średniego wzrostu, zwięzły, blady, wąsy, niekiedy gęsta broda i spojrzenie surowe, nadają postać ponurą... I kobiety nie ustępują w tej mierze mężczyznom, ,, , na koniach jeżdżą dobrze, wszakże pomiędzy nimi znaleźć można osobę piękną." "Wieśniacy nadbużni (w okolicy Włodawy itp) wcale nie oznaczają się pięknnością i kształtnością postaci. Cera ich zwykle blada i śniada, postać zgarbiona i dość zaniedbana. Kobiety również nieładne... czasem jednak pomiędzy nimi zabłyśnie niewiedzić zkad i hoża dziewoja o ładnych rysach i oczach wymownych,..."

Na zakończenie chcę dodać najbardziej charakterystyczne cechy, jeśli chodzi o charakter Podlasiaków, a mianowicie: słowiańska gościnność, cicha spokojność, pracowitość, upartość i dobrożyczliwość.

I oto taka jest w największym skróceniu historia Podlasia i jego ukraińskojęzycznej ludności.

Jan Ignaciuk
Lublin, Niecała nr 10 m. 7 a

Lublin, dnia 26 kwietnia 2002 roku.

L i t e r a t u r a

- 1) Encyklopedia PWN
- 2) Oskar Kolberg, "Chełmskie", część I-a, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa, 1964 r.
- 3) Janusz Swięży "Atlas polskich strojów ludowych" Strój podlaski (Nadbużański), Wydawnictwo Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław, 1958 .

- 4) Adam Fischer. "Etnografia Słowiańska" Polacy. Wydawnictwo, "Książnica - Atlas", Lwów - Warszawa, 1934.
- 5) Teresa Karwicka. "Zdobnictwo tkackie ubiorów i ręczników lnianych Północno-wschodniej Lubelszczyzny", Studia i materiały lubelskie, Wydawnictwo, Muzeum w Lublinie, 1967 .
- 6) Alfred Gauda i Janusz Optołowicz - "Sztuka ludowa Północnej Lubelszczyzny", Wydawnictwo, Muzeum Okręgowe - Lublin, 1972.
- 7) Alfred Gauda i Celestyn Wrębiak. "Sztuka ludowa Południowego Podlasia", Wydawnictwo, Muzeum Okręgowe w Białej Podlaskiej, 1981 .
- 8) Celestyn Wrębiak, "Strój podlaski", Wydawnictwo, Muzeum Okręgowe w Białej Podlaskiej, 1985.
- 9) Alfred Gauda i inni. "Współczesna twórczość ludowa między Wisłą a Bugiem", Wydawnictwo, Zarząd Główny Stowarzyszenia Twórców Ludowych, Lublin, ~~2002~~ 1999 ✓
10. Валентина Борисенко та інші "Холмщина і Підляшшя", Київ, Родовід, 1997 р. Видавництво Національна Академія Наук України.
11. М.С. Грицай, В.Г. Бойко і Л.Ф. Дунаєвська: "Українська народно-поетична творчість", Видавництво "Вища Школа", Київ, 1983 р.
12. Євген Пастернак " Нарис історії Холмщини і Підляшшя /Новіші часи/" Вінніпег -1968 - Торнто, Канада.
13. Михайло Лесів "Українські говірки у Польщі", Видавництво "Український архів", Варшава, 1997
14. Іван Ігнатюк "Замітки про українські говірки на Підляшші", "Наша Культура" нр. 6/14/, 1959

Jan Ignaciuk

Lublin, 10 maja 2002 rok